

**DAVLAT BYUDJETINING MAZMUNI, UNING SHAKLLANISHI VA
TAQSIMLANISHI****Qobilova Madina Sobir qizi**

Termiz davlat pedagogika intituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Davlat byudjeti kishilik jamiyati taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida paydo bo'lgan bo'lib, siyosiy tashkilot sifatida davlatning vujudga kelishi bilan bevosita bog'liqdir. Har bir davr ijtimoiy tuzumiga tegishli bo'lgan ishlab chiqarish munosabatlarining asosiy belgilari davlat faoliyatining va byudjetning taqsimlash mexanizmi sifatidagi mazmunini belgilab (aniqlab) beradi. Hozirgi sharoitda Davlat byudjeti ijtimoiy (ishlab chiqarish) munosabatlarining bir qismini ifoda etib, davlatning ixtiyoriga mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot (milliy daromad)ning nisbatan kattagina qismini to'plash va uni jamiyat taraqqiyoti turli sohalarining (iqtisodiyot, maorif, sog'liqni saqlash, fan, madaniyat, ijtimoiy ta'minot, boshqaruv, mudofaa va boshqalar) rivojlanishiga yo'naltirish imkonini beradigan muhim taqsimlash instrumenti (vositasi)dir.

Kalit so'zlar: davlat byudjeti, hukumat, moliya, kategoriya, funksiya, instrument, taqsimlash, mudofaa, daromad, ijtimoiy ta'minot.

O'zining mohiyatiga ko'ra, Davlat byudjeti mamlakat Moliya tizimining tarkibiy qismidan iborat bo'lib, shunga mos ravishda u Moliya tizimiga tegishli bo'lgan barcha belgi (xususiyat)larga ega va unga tegishli bo'lgan barcha funksiyalarni bajaradi. Bir vaqtning o'zida, Davlat byudjeti faqat o'ziga xos bo'lgan xarakterli xususiyatlarga ham egadirki, ular o'z navbatida, davlat byudjetini Moliya tizimining boshqa bo'linmalaridan ajratib turadi va unda markaziy o'rinni egallashga imkon beradi. Uning ana shunday xususiyatlaridan biri bevosita davlat (hukumat)ga tegishli ekanligidir. Haqiqatdan ham har bir mamlakatda davlat (hukumat) barcha Moliyaviy munosabatlarning tashkilotchisi bo'lsa-da, uning bu xislati, ya'ni mamlakatning moddiy va moliyaviy resurslarini asosiy taqsimlovchisi sifatidagi roli faqat byudjetda katta kuch bilan namoyon bo'ladi. Yagonalik (birlik) va markazlashuvning yuqori darajada ekanligi Davlat byudjetining muhim xususiyatlaridandir. Turli ma'muriy-hududiy byudjetlarning ko'pligiga qaramasdan ularning barchasi quyi bo'g'inlarning yuqori bo'linmalarga bo'ysunishiga ketma-ket rioya qilgan holda yagona Davlat byudjetiga birlashadi. Bir vaqtning o'zida byudjet resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanishda demokratizm ham ta'minlanadi. Chunki davlat hokimiyatining barcha organlari o'zlarining byudjet mablag'lariga ega bo'lib, bu borada ular o'zlariga tyegishli bo'lgan byudjet huquqlaridan foydalana-dilar. Davlat byudjetiga xos bo'lgan ana Shu oxirgi ikki xarakterli belgilar mablag'lar bilan manyovr qilish va nozik byudjet siyosatini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi. Davlat byudjetida, Moliya tizimining boshqa bo'linmalaridan farqli o'laroq, ikki tushunchaning terminologik qo'shilishi mavjud: 1) byudjet – iqtisodiy (Moliyaviy) kategoriya sifatida; 2) byudjet – mamlakatning asosiy Moliyaviy rejasi sifatida. Ayrim hollarda Davlat byudjetining mohiyati faqat mamlakatning asosiy Moliyaviy rejasi sifatida talqin etiladi. Buni to'g'ri deb e'tirof etib bo'lmaydi. Chunki iqtisodiyotga tegishli bo'lgan har qanday reja u yoki bu iqtisodiy kategoriyaning namoyon bo'lish shakllaridan boshqa narsa emas. Shunga muvofiq ravishda, davlatning asosiy Moliyaviy rejasi Davlat byudjeti (umumdavlat Moliyasi) kategoriyasining namoyon bo'lish shaklidir. Boshqacha so'zlar bilan

aytganda, davlatning asosiy Moliyaviy Rejasi sifatida byudjet iqtisodiy kategoriya sifatida byudjetga xos bo'lgan xusu-siyatlar majmuining namoyon bo'lishidir. Iqtisodiy kategoriya va mamlakatning asosiy Moliyaviy Rejasi sifatida ularning "Davlat byudjeti" dyeb bir xil nomlanishi pryedmyetning mohiyatini o'zgar-tirmaydi va Davlat byudjetini iqtisodiy (Moliyaviy) kategoriya-larning tarkibidan chiqarishga hyech qanday asos bo'la olmaydi. Bundan kelib chiqadigan asosiy xulosa shundan iboratki, Davlat byudjeti deyilganda, eng avvalo, ikki tushunchaning qo'shilishini tuhunmoq kerak: birinchisi davlat miqyosida yalpi ichki (milliy) mahsulotni taqsimlash natijasida vujudga keladigan iqtisodiy (Moliyaviy) munosabatlar (iqtisodiy kategoriya) va ikkinchisi shu kategoriyaning namoyon bo'lish shakli sifatida davlatning asosiy Moliyaviy rejasi. Yalpi ichki (milliy) mahsulotni taqsimlashning Moliyaviy instrumenti (vositasi) sifatida Davlat byudjeti boshqa xususiyatlarga ham ega. Agar Moliya yordamida taqsimlash qiymatning shakl-lari o'zgargan sharoitda va ko'plab oldi-sotdilar natijasida amalga oshirilsa, yalpi ichki (milliy) mahsulotning Davlat byudjeti orqali taqsimlanishi, ma'lum darajada, har doim almashuvdan ajralgan holda sodir bo'ladi. Qiymatning Davlat byudjeti orqali harakatlanishi moddiy mahsulotning harakatidan to'liq uziladi va sof qiymat xarakterini kasb etadi. Faqat Davlat byudjyetidan tashqarida, byudjet resurslari sarflanayotganda yana taqsimlash va almashuv operasialarining qo'shib kyetishi sodir bo'ladi. Moliya tizimining boshqa barcha bo'linmalari va boshqa iqtisodiy (Moliyaviy) kategoriyalar (baho, ish haqi, kredit va boshqalar) bilan chambarchas bog'liqlik ham Davlat byudjetiga xos bo'lgan xususiyatdir. Davlat byudjetining mohiyatini ochib berishda u orqali amalga oshiriladigan taqsimlash jarayonlarining mazmunini ko'rib chiqish alohida ahamiyat kasb etadi. Yalpi ichki (milliy) mahsulotni Davlat byudjeti orqali taqsimlash, bir vaqtning o'zida, o'zaro bog'langan va ma'lum darajada nisbatan mustaqil ham bo'lgan uch bosqichga egadir:

1. Umumdavlat pul fondini shakllantirish (byudjet daromadlari);
2. Hududiy va ma'lum maqsadlarga mo'ljallangan ko'p sonli byudjet fondlarini yaratish;
3. Byudjet fondidan foydalanish (byudjet xarajatlari).

Davlat byudjeti orqali yalpi ichki (milliy) mahsulotni taqsimlashning bu uch bosqichlari bir vaqtning o'zida va uzluksiz sodir bo'lsa-da, bu narsa ularning nisbatan alohidaligini ham inkor etmaydi. Bu bosqichlarni bo'lish (ajratib olish) va ularni alo-hida-alohida ko'rib chiqish orqali byudjetli (byudjet orqali) taq-simlashning xarakteri, shakli va myetodlari to'g'risida osonroq va aniqroq tasavvur hosil qilish mumkin. Birinchi bosqichda Yuridik va jismoniy shaxslarga tyegishli bo'lgan pul mablag'larining bir qismini davlatning qo'lida kon-syentrasiyalashtirish (to'plash, jamlash, olish) sodir bo'ladi. Ana Shu asosda mablag'larni oluvchi sifatida davlat bilan mablag'larni to'lovchilar o'rtasida Moliyaviy (byudjet) munosabatlari vujudga keladi. Bu munosabatlar, asosan, majburiylik (impyerativlik) xarakteriga egadir. Bu bosqichdagi taqsimlash jarayonlari-ning xarakterli xususiyati Shundan iboratki, byudjetga tushuvchi mablag'lar alohidalashgan (ajratib olingan) bo'lib, hali ular qat'iy aniq cheklanmagan (chegaranmagan). Ularning barchasi hozircha yagona maqsadga – umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga – yo'naltirilgan. Davlat pul fondining alohidaligiga aniq maqsadlarga mo'ljallangan fondlarni kristallizasiya qilish boshlanganda bar-ham beriladi. Byudjet fondini shakllantirishda ikki xil tushunchadan foydalaniladi:

1. Byudjetga to'lovlar (soliqlar, ajratmalar, bojlar va boshqalar);
2. Davlat byudjetining daromadlari.

Bu tushunchalar bir xil ma'noni anglatadi. Chunki ularning ikkalasi ham davlat va mablag'larni to'lovchilar o'rtasida vujudga kyeladigan bir xildagi taqsimlash munosabatlarini ifoda etadi. Bu yerda faqat ma'no jihatidan emas, balki miqdoriy jihatdan ham bir xillikka erishilgan. Zero, ularning har ikkalasi ham mil-liy daromadning yagona qismiga tegishlidir. Biroq bu tuShuncha-larning ikki yoqlamalik xarakteriga ega ekanligini ham esdan chiqarimaslik lozim.

Davlat byudjetiga to'lovlar (soliqlar, ajratmalar, bojlar va boshqalar), eng avvalo, to'lovchilarning xarajatlaridan iborat bo'lib, ularning daromadlaridan chegirilsada, bir vaqtning o'zida, Davlat byudjetida ular davlatning daromadlari sifatida gavdalanadi. Ana shundan, taqsimlash munosabatlariga kirishgan ishtirokchilar (tomonlar) o'rtasidagi manfaatlarda ba'zi bir farqli jihatlar vujudga keladi. Davlat byudjetning daromadlarini oshirishdan manfaatdor bo'lsa, bu narsa u yoki bu darajada to'lovchilarning (yuridik va jismoniy shaxslarning) manfaatdorligini (qiziquvchanligini) pasaytiradi. Shunday qilib, "byudjetga to'lovlar" va "Davlat byudjetining daromadlari" tushunchalari Yuqorida ko'rsatilgan umumiylikka ega bo'lsalar-da, bir vaqtning o'zida, ular o'rtasida ob'yektiv farqlar ham mavjud. Byudjetga to'lovlar xo'jalik Yurituvchi sub'yektlar yoki to'lovchilar Moliyasining tarkibiy elementlaridan hisoblanadi va boshqa taqsimlash munosabatlari bilan o'zaro organik bog'liqlikda ko'riladi; Davlat byudjetida ular daromadlar shaklini oladi va byudjetning sub'yektlar (xo'jaliklar) bilan byudjet munosabatlari keng sohalarining boshqa elementlari bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Bu holda, taqsimlanayotgan milliy daromadning yagona qismi ikki xil iqtisodiy mazmun kasb etadi va Moliya tizimining turli bo'linmalarida turli ko'rinishga ega bo'ladi. Davlat byudjetining daromadlari o'zining yaxlitligi (yagonaligi, birligi) bilan farqlanadi va ular yagona maqsadga – ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Undirish metodlari, to'lovchilarning tarkibi, to'lash muddatlari va hokazolarda katta farqlanishlar bo'lishiga qaramasdan ularning barchasi davlat pul fondini shakllantirish bo'yicha davlat va to'lovchilar o'rtasida vujudga kelgan taqsimlash munosabatlarini tashuvchilar (ifodalovchilar)dir. Bu narsa, o'z navbatida, mablag'larni to'lovchilar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarning barchasi orasidan Moliyaviy (byudjet) kategoriyaning bir ko'rinishi sifatida alohida munosabatlarni ajratib olishga asos yaratib beradi. Agar "moliya" iqtisodiy kategoriya sifatida e'tirof etilgan bo'lsa, "byudjet" bu kategoriyaning tarkibiy qismi, ko'rinishlaridan biridir. O'z navbatida, byudjet o'ziga tegishli bo'lgan (byudjetli) kategoriyalarni vujudga kyeltiradi. Ular "Davlat byudjeti" deb nomlangan kategoriyaga nisbatan, ma'lum darajada, bo'ysunuvchanlik xarakteriga ega bo'lib, uning tarkibiy qismlari sifatida maydonga chiqadi. Ana shunday byudjet kategoriyalaridan biri "Davlat byudjetining daromadlari"dir. "Davlat byudjeti daromadlari"ning byudjet kategoriyalarining ko'rinishlaridan biri sifatida ajratilishi, ularning umumiy iqtisodiy asoslari va xarakterli belgilarini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi. Byudjet daromadlari davlatning sub'yektlar (xo'jaliklar va aholi) bilan o'zaro munosabatlarining aniq chegaralangan, aniqlangan qismini ifoda etadi. Bu munosabatlar juda xilma-xil bo'lishiga qaramasdan, ular umumiy belgilarga ega, abstrakt holda ishlab chiqarish (byudjet) munosabatlarining alohida elementi sifatida maydonga chiqadi. Byudjet daromadlari o'zlarining iqtisodiy tabiatiga ko'ra ob'yektiv bo'lib, ular davlatning sub'yektlar (xo'jaliklar va aholi) bilan barqaror aloqalarini ifodalaydi. Ularning ob'yektiv zarurligi o'ziga xos funksiyalarga ega bo'lgan davlatning mavjudligi bilan belgilanadi. Keng ma'noda daromadlar Moliya fanining emas, balki iqtisod ilmining kategoriyasi hisoblanadi. Ular taqsimlash ob'yekti (masalan, korxonaning yalpi yoki sof daromadi) yoki taqsimlash na-tijasi (masalan, aholining oxirgi daromadlari) bo'lishi

mumkin. Lekin Davlat byudjeti daromadlarining farqlanuvchi belgisi Shundan iboratki, ular doimo taqsimlash natijasi (byudjetga to'lovlar) va yanada taqsimlash ob'yekti (byudjet ichidagi fondlarni shakllantirish va Moliyalashtirish) sifatida maydonga chiqadi. Dyemak, Davlat byudjetining daromadlari aniq ifodalangan byudjet kategoriyasi bo'lib, ularni shakllantirish va ulardan foydalanish taqsimlashning byudjet mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Davlat byudjeti daromadlarining turli ko'rinishlarini (qo'shilgan qiymat solig'i, aksizlar, daromad solig'i va boshqalar) byudjet kategoriyalarining navbatdagi ko'rinishlari sifatida tal-qin qilish uchun asoslar yetarli emas. Chunki o'zlarining mazmuniga ko'ra iqtisodiy kategoriyalar ob'yektiv bo'lib, ular iqtisodiy qo'nunlarning harakatini ifodalasa, ularning namoyon bo'lish shakli esa, ma'lum darajada, sub'yektiv bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham daromadlarning har bir ko'rinishiga tyegishli bo'lgan xusu-siyatlar ob'yektiv harakatdagi (amaldagi) iqtisodiy kategoriyaning – Davlat byudjeti daromadlarining - namoyon bo'lish, ifodalanish shaklidir. Bu xulosaning to'g'ri ekanligini ko'p yillik amaliyot ham tasdiqlaydi. Davlat bor ekan Davlat byudjetiga to'lovlar ham mavjud bo'ladi. Lekin byudjetga to'lovlarning shakli ma'lum bir bosqichda jamiyatning oldiga qo'yilgan vazifalarga muvofiq ravishda o'zga-rib boradi. Tarixiy taraqqiyotning ma'lum bir bosqichida byudjetga to'lovlarning u yoki bu turi hal qiluvchi rolni o'ynashi, vaqt o'tishi bilan esa ular o'z ahamiyatini yo'qotib, boshqa to'lovlar bilan almashtirilishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, "Davlat byudjeti daromadlari" kategoriyasining namoyon bo'lish shakllarining o'zgarib borganligiga qaramasdan, bu kategoriyaning saqlanib qolganligini anglatadi. Dyemak, byudjetga to'lovlar ko'rinishining o'zgarishi, bir to'lovning boshqa biri bilan almashtirilishi bu iqtisodiy kategoriya mazmunining emas, balki shakllarining evolyusiyasidir. Biroq bundan Moliyaviy va byudjet kategoriyalari qat'iy ob'yektiv, ularning namoyon bo'lish shakllari esa sub'yektivdir, dyegan xulosa chiqarmaslik kerak. Iqtisodiy qonunlarning harakati, iqtisodiyotning taraqqiyot darajasi, ishlab chiqarish munosabatlarining yetukligi va boshqa omillar, ma'lum darajada, Davlat byudjeti daromadlarining shakllarini ham belgilab beradi. Bo-zor iqtisodiyoti (yoki unga o'tish) sharoitida eng asosiy iqtisodiy vazifa iqtisodiy taraqqiyotga erishish, iqtisodiyotning samaradorligini ta'minlash, uning raqobatbardoshligiga erishish hisob-lansa, bu vazifalarning bajarilishiga byudjetga to'lovlarning shakllari ham o'zining syezilarli hissasini qo'shishi kerak. Ular byudjet daromadlarini faqatgina miqdoriy jihatdan ta'minlab-gina qolmasdan, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va Moliyaviy resurslarning oqilona va maqsadli taqsimlanishini rag'batlantirishi ham kerak. Shunday qilib, davlat tomonidan o'rnatilishi natijasida vujudga kyelgan byudjetga to'lovlarning tur-li shakllari davlatning qonunlarida, Moliyaviy boshqaruv organ-larining normativ hujjatlarida o'z ifodasini topgan ob'yektiv omillarga baribir, ma'lum darajada, bog'liq bo'ladi. Ikkinchi bosqichda, yuqorida qayd etilganidye, hududiy va ma'lum maqsadlarga mo'ljallangan ko'psonli fondlarning shakllanishi yuz beradi, ya'ni umumdavlat pul fondini bo'lishning murak-kab taqsimlanish jarayoni amalga oshiriladi. Tashqi tomondan u barcha ijtimoiy bo'linmalardan ajralgan ichki byudjet jarayonidek ko'rinadi. Haqiqatda esa bu taqsimlash ijtimoiy munosa-batlarning barcha sohalarini qamrab oladi. Bu bosqichda jamiyatdagi barcha sub'yektlarning manfaatlari o'zaro to'qnash kyeladi. Mamlakatdagi har bir ma'muriy-hududiy birlik o'z byudjetiga ega bo'lganligi uchun bu bosqichda ana Shu byudjetlarning (ya'ni hududlarga mo'ljallangan fondlarning) umumiy hajmini to'g'ri aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. U yoki bu byudjetning xarajatlari joylarda olingan daromadlarning hajmi bilan mos kelmasligi oqibatida ularni qo'shimcha mablag'lar bilan ta'minlash zaruriyati vujudga kyeladi, barcha quyi byudjetlarni balanslash-tirish zarurdir. Shunday qilib, murakkab

taqsimlash jarayoni sodir bo'ladiki, unda mamlakat ma'muriy-hududiy bo'linmalari-ning barchasi ishtirok etib, ularning ayrimlari o'z mablag'larini berishsa, boshqalari esa byudjet mexanizmi orqali bu mablag'larni oladi. Sirtidan qaralganda, hududlararo byudjetli taqsimlash byudjetlarning Yuqori va quyi bug'inlari o'rtasidagi munosabatlar si-fatidye'k ko'rinadi. Chunki byudjetli tartibga solish Yuqori byudjetlarning mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Biroq o'z da-romadlari hisobidan quyi bug'inlarning byudjet munosabatlarini tartibga soluvchi har bir byudjet bo'linmasi amalda (haqiqatda) bu munosabatlarning tarkibiga yuqorida ko'rsatilgan balanslashti-rish sodir bo'layotgan ko'plab ma'muriy-hududiy birliklarni kiritadi. Ular esa, o'z navbatida, byudjetli tartibga solishda xo'jalik Yurituvchi sub'yektlar va aholidan tushgan mablag'larni sarflaydi. Demak, bu jarayonda ham turli sub'yektlar o'rtasida murakkab va ko'p tomonlamali taqsimlash munosabatlari vujudga keladi. Bir vaqtning o'zida, byudjet va uning barcha bo'linmalarida iqtisodiyot, ijtimoiy soha, ijtimoiy ta'minot, markazlashti-rilgan investisiyalar, hokimiyat va boshqaruv organlari, mudofaa va boshqalarning ehtiyojlarini qondirishni nazarda tutuvchi mo'ljallangan maqsadli fondlar shakllantiriladi. Bunda, albatta, iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy sohaning bo'linmalari va hoka-zolar o'rtasida mablag'larni qayta taqsimlash sodir bo'ladi. Byudjet fondlari o'zining soniga ko'ra juda ko'p sonlidir. Ular davlat byudjetining barcha bug'inlarida va bo'linmalarida yaratiladi. Shu bilan birgalikda, tashkil etilgan har bir yirik byudjet fondlari nisbatan tor doiralarga mo'ljallangan boshqa fondlarga bo'linadi. Masalan, "Iqtisodiyot xarajatlari" fondi alohida tarmoqlar fondi, ular esa, o'z navbatida, yana bir necha fondlarga bo'linishi mumkin. Bularning hammasi davlat byudjetining asosi sifatida umumdavlat pul fondi turli maqsadlarga mo'ljallanganligi, ma'muriy hududlarga tegishliligi va katta o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadigan ko'p sonli fondlar konglo-myeratidan iboratdir, degan xulosa chiqarishga asos bo'la oladi. Bu fond ko'p sonli taqsimlash kanallari orqali, xara-jat qilinib, ikkinchi tomondan esa, to'ldirilib boriladi. Uchinchi bosqichda byudjet fondlari hududlar va maqsadga mo'ljallanganligi bo'yicha xarajat qilinadi, ya'ni ko'pchilik hol-larda, bir mulkchilik shakli doirasida byudjet mablag'larini qay-tarilmaslik tarzida berish sodir bo'ladi. Ularning haqiqatda sarflanishi esa byudjetli taqsimlash jarayonining oxirgi bos-qichida byudjet mablag'larini olganlar tomonidan amalga oshiri-ladi. Davlat byudjetining xarajatlari, xuddi uning daromadlari singari, ikkiyoqlamalik xarakteriga ega. Bir tomondan, bu dav-latning xarajatlari, boshqa tomondan esa – sub'yektlarning ixtiyo-riga tushadigan qaytarilmaydigan mablag'lar bo'lib, ularning da-romadlariga aylanadi va ular tomonidan turli maqsadlarga mo'l-jallangan tyegishli fondlarni shakllantirishda foydalaniladi. Ana shu ikkiyoqlamali xarakter davlat byudjeti xarajatlarining yakuniy emas, balki taqsimlash jarayonlarining faqat oraliq bos-qichi ekanligidan dalolat beradi. Bu yerda byudjet fondlarining egasi – davlat va pul mablag'larini oluvchilar – sub'yektlar o'rtasida yangi taqsimlash munosabatlari paydo bo'ladi. Bu bosqichda (birinchisidan farqli o'laroq) davlat va aholi o'rtasida bevosita taqsimlash munosabatlari paydo bo'lmaydi. Chunki bu bosqichda istye'mol maqsadlari uchun ajratilgan barcha byudjet resurslari tyegishli sub'yektlarning fondlarini (masalan, ijtimoiy soha xodimlarining ish haqi fondi, ijtimoiy istye'mol fondlari va boshqalar) shakllantirishga yo'naltiriladi. Daromadlar singari, Davlat byudjetining xarajatlari ham ob'yektiv iqtisodiy (byudjet) kategoriyasidir. U kategoriya sifa-tida byudjetli taqsimlash munosabatlarining ma'lum bir yakuniy qismini abstrakt holda umumlashtiradi. Ularning moddiylashuvi byudjetdan sub'yektlarga pul mablag'larining tyeskari oqimi bilan xarakterlanadi. Bu munosabatlarning asosida Moliya tizimining barcha bo'linmalariga xos (tyegishli) bo'lgan taqsimlash jarayoni – pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish –

yotadi. Lekin bu yerda jarayon tyeskari tartibda sodir bo'ladi: pul fond-larini shakllantirish ularning foydalanishidan oldin sodir etilmasdan, byudjet mablag'laridan foydalanish (sarflash) uni oluvchilarda fondlarning shakllanishiga olib kyeladi. "Davlat byudjetining xarajatlari" va "byudjetdan Moliya-lashtirish" tuShunchalari bir-biriga yaqin, Lekin aynan bir-biriga teng bo'lgan tuShunchalar emas. Agar Davlat byudjetining xarajatlari byudjet kategoriyasini ifoda etsa, byudjetdan Moliyalashtirish esa bu kategoriyaning sub'yektlarga barcha aloqador tadbirlar bilan amalda mablag'larni berish shaklidagi ifodalanishidir. Pul fondlarini shakllantirish jarayoni byudjetdan tegishli sub'yektlarga mablag'lar berilganidan so'ng ham davom etadi. Lekin u endilikda byudjetdan tashqarida davom etib, sub'yektlar (iqtisodiyot, ijtimoiy soha va ularning tarmoqlari, korxonalar va bosh-qalar) Moliyasining elementlarini tashkil etadi. Biroq mablag'larni byudjetdan sub'yektlarga berish yuqorida sanalgan usullarining istalgan birini mustaqil byudjet kategoriyasi sifatida talqin qilish mumkin emas. Chunki ularning har biri byudjet kategoriyasi hisoblangan Davlat byudjeti xarajatlarining namoyon bo'lish shaklidir. Shunday qilib, Davlat byudjetining iqtisodiy mazmuni deganda umumdavlat pul fondini shakllantirish, mablag'larni byudjetlar ichida taqsimlash va sub'yektlarni byudjetdan Moliyalashtirish natijasida vujudga keladigan, o'zaro bog'langan taqsimlash munosabatlarining butun kompleksi tuShuniladi. Lekin ishlab chiqarish munosabatlari har doim bu Yumlashgan tarzda (xususda) vujudga kyeladi. Bu munosabatlarning bu Yumlash-gan qatlami bu yerda yalpi ichki (milliy) mahsulot hisoblanadiki, u taqsimlash jarayonida qiymat shaklida ishtirok etadi. Byudjetli taqsimlash munosabatlariga, ichki jihatdan, qator iqtisodiy qonunlarning ta'siri ostida bo'lgan Moliyaviy aloqalarning keng doirasi xarakterlidir. Davlat byudjeti ko'p sonli va bo'lingan taqsimlash aktlarining majmui orqali yalpi ichki (milliy) mahsulot harakatining asosiy yo'nalishlari namoyon bo'ladi. Aynan byudjet istye'mol fondi va jamg'arish fondining shakllanishida, iste'mol fondining qismlarga ajralishida, sof daromadning davlat va sub'yektlar o'rtasida bo'linishida hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Davlat byudjetining turli belgilari va xususiyatlarining Yuqorida bayon qilingan tavsiflariga tayangan holda, uning mohiya-tini aniqlab beruvchi quyidagi ta'rifni berish mumkin: mamlakatning asosiy Moliyaviy rejasi ko'rinishida qonuniy rasmiylashtirilgan, davlat pul fondlarini yaratish (shakllantirish) va ulardan foydalanish borasidagi iqtisodiy (moliyaviy) munosabatlar majmuiga Davlat byudjeti deyiladi. Davlat byudjetining mohiyatini ochib berishda uning boshqa taqsimlash instrumyentlari va Moliya tizimining bo'linmalari bi-lan o'zaro aloqalari muhim rol o'ynaydi. Shu bois ta'kidlash joizki, davlat byudjeti jamiyatning boshqa taqsimlash instrumyentlari (baho, kredit, ish haqi va boshqalar) va Moliya tizimining bo'lin-malari bilan uzviy bog'langandir. Bunday o'zaro bog'liqlik, Davlat byudjetining mohiyatidan, taqsimlash munosabatlari tizimida uning roli va o'rnidan kelib chiqadi. Byudjet davlat tomonidan markaziy taqsimlash mexanizmi sifatida foydalaniladi, u ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi proporsiya (nisbat)larni tartibga solishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.T.: «O'zbekiston», 2003 y.
2. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi, 2013 yil 26 dekabr
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. 2019 yil
4. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni
5. Mirziyoyev Sh. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz." Toshkent: "O'zbekiston" 2016 y.-56 b.